

Вікторія Луценко

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ЕТНОКОНФЕСІЙНИХ МЕНШИН ЯК АКТУАЛЬНЕ ЗАВДАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ У СФЕРІ РЕЛІГІЇ

Стаття присвячена проблематиці практичного забезпечення реалізації прав етноконфесійних меншин у всіх сферах суспільного життя. Таке завдання державної політики України у сфері релігії пропонується вирішувати шляхами гарантування прав і свобод релігійних меншин, забезпечення конструктивного впливу етноконфесійних спільнот на життя суспільства та держави в цілому, а також шляхом недопущення дискримінації одних релігійних організацій щодо інших загалом. Запропоновано заходи щодо практичної реалізації зазначеного завдання державної політики.

Ключові слова: релігійні меншини, етноконфесійні меншини, державна політика у сфері релігії.

Lutsenko Victoria. Ensuring the implementation of the rights of ethno-confessional minorities as a current task of the state policy of Ukraine in the sphere of religion. *The article is devoted to the problems of practical implementation of the rights of ethno-confessional minorities in all spheres of public life in Ukraine. Such task of state policy in the sphere of religion is proposed to be solved by means of guaranteeing the rights and freedoms of religious minorities, ensuring the constructive influence of ethno-confessional organizations on the life of society and the state as a whole, as well as by preventing discrimination of one religious organization against others. Measures for practical realization of the mentioned task of state policy are offered.*

Key words: religious minorities, ethno-confessional minorities, the state policy in the sphere of religion.

Луценко Вікторія Володимирівна – кандидат наук з державного управління, головний спеціаліст відділу релігієзнавчо-аналітичної роботи Департаменту у справах релігій та національностей Міністерства культури України.

Постановка проблеми. Одним із актуальних *завдань* сучасної державної політики України у сфері релігії є забезпечення реалізації прав етноконфесійних меншин у всіх сферах суспільного життя. Виконання такого *завдання* можливе різними *шляхами*, серед яких доцільно виділити такі, як гарантування прав і свобод релігійних меншин, забезпечення конструктивного впливу етноконфесійних спільнот на життя суспільства та держави в цілому, а також – недопущення дискримінації одних релігійних організацій щодо інших.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблематиці теоретичного осмислення актуальних завдань сучасної державної політики України у сфері релігії присвячені публікації В. Бондаренка, Л. Владиченко, В. Войналовича, В. Єленського, О. Зайця, С. Здіорука, А. Козловського, А. Колодного, М. Палінчака, О. Сагана, В. Токмана, Л. Филипович, У. Хаварівського та інших. Практична реалізація таких завдань покладається на органи державної влади та органи місцевого самоврядування, зокрема на центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері релігії. Водночас у цьому контексті є актуальним теоретичне осягнення практичного досвіду реалізації таких завдань у практиці державного управління, чому присвячені публікації М. Васіна, Л. Владиченко, В. Єленського, С. Здіорука, О. Сагана, А. Юраша та інших.

Метою статті є проаналізувати *шляхи* реалізації актуального *завдання* державної політики у сфері релігії щодо забезпечення реалізації прав і свобод етноконфесійних меншин у всіх сферах суспільного життя та запропонувати *заходи* щодо їх практичного впровадження.

Виклад основного матеріалу. Проблематика забезпечення прав і свобод релігійних меншин актуалізується, перш за все, в контексті необхідності запобігання і протидії дискримінації осіб чи їхніх об'єднань за релігійною ознакою.

Попередньо доцільно відзначити, що в українському законодавстві відсутнє поняття «релігійні меншини». Воно наявне тільки у міжнародних нормативно-правових актах, до яких приєдналася

Україна, зокрема Резолюції ГА ООН «Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин» (1992) [1] та Резолюції Комісії з прав людини ООН «Права осіб, які належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин» (1995) [2]. Водночас на міжнародному рівні й досі не існує єдиного чи погодженого визначення того, які групи слід вважати меншинами, зокрема релігійними, а також щодо доцільності використання цього терміна.

Стаття 11 Конституції України гарантує державне сприяння розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин [3]. Загалом для демократичних законодавств є традиційною позитивна дискримінація (особливий захист) національних меншин. Проте слід розуміти, що релігія не є ознакою належності до певного етносу, оскільки вона, на відміну від мови та культури, не є національним, а є надетнічним, універсальним феноменом. А тому, підтримуючи релігійну самобутність національних меншин, Конституція України, тим самим, позбавляє такої підтримки тих представників цих меншин, які сповідують інші, відмінні від «самобутньої релігії», віросповідання.

У практиці державного управління України поняття «релігійні меншини» найчастіше розглядають як дериват (похідне) від поняття «національні меншини» й визначають як конфесійні групи, які за чисельністю, поширенням і впливом у релігійному середовищі не займають домінуючого положення, а віросповідна й культова практика яких має свою самодостатність і самобутність. Такі групи, як правило, називають етноконфесійними (етно-релігійними) меншинами.

На початок 2019 року релігійні організації національних меншин становили менше 2% (635) всіх релігійних організацій України (36729). При цьому християнські (православні, католицькі та протестантські) релігійні осередки (35612) становили разом 97% релігійної мережі держави [4].

До етноконфесійних релігійних організацій в Україні зараховують не тільки традиційні об'єднання представників ісламу

та іудаїзму, а також і релігійні організації караїмів, Вірменської апостольської церкви, Святої апостольської асирійської церкви Сходу, даосизму, Корейської християнської методистської церкви, інших окремих етноконфесійних релігійних організацій. До таких організацій можна також віднести осередки Німецької євангелічно-лютеранської церкви (29) та Закарпатської (угорської) реформатської церкви (118). Однак, аналізуючи релігійну мережу держави, вказані структури, як правило, зараховують до складу протестантських релігійних організацій.

Географія поширення етноконфесійних спільнот охоплює всі регіони держави. Зокрема, іудейські громади діють в усіх областях України, Німецької євангелічно-лютеранської церкви – в 16 регіонах, Вірменської апостольської церкви – в 20 областях. Певна кількість етноконфесійних релігійних організацій локалізована в місцях компактного проживання відповідних національних меншин: угорці-реформати – у Закарпатській області, караїми – у Дніпропетровській і Харківській областях, місті Києві, етноконфесійні громади корейців – у Полтавській області.

Іслам на початок 2019 року представлений в Україні 277 релігійними осередками (менше 1% релігійної мережі держави), функціонує 8 мусульманських духовних управлінь та низка незалежних ісламських релігійних організацій [4]. У 2014 році, до анексії Автономної Республіки Крим, в Україні діяло 1238 мусульманських структур, з яких 81% становили саме релігійні організації мусульман Криму.

Найчисельнішим ісламським об'єднанням є Духовне управління мусульман України, яке нараховує 124 структури (46% мусульманських організацій), основна частина яких знаходиться у Південно-Східному (76%) та Північно-Центральному (20%) регіонах. Інші ісламські об'єднання є нечисленними: Духовне управління мусульман України «УММА» нараховує 26 організацій; Духовне управління мусульман Автономної Республіки Крим – 7 громад; Релігійне управління незалежних мусульманських організацій України «Київський Муфтіят» – 3 громади; Духовний центр мусульман України, центр якого знаходиться на

тимчасово окупованій території Донеччини, нараховує 19 громад; незалежні релігійні організації мусульман представлені 77 осередками [4]. Більшість ісламських організацій в Україні належать до сунітського напрямку.

Політичні події, які відбуваються в мусульманських країнах, відобразилися на міграційних процесах, які є їх похідною та наслідком. Потік мігрантів і біженців не оминув і Україну, географічне положення якої передбачає використання її, як мінімум як транзитну зону і, як максимум, держави для притулку. На збільшення концентрації осіб, що сповідують іслам, на материковій частині України також вплинула і анексія Криму, де традиційно проживала основна частина кримських татар – носіїв ісламського віросповідання. Як наслідок, упродовж останніх років збільшилася кількість заснованих представниками ісламу різноманітних організацій, актуалізувалося питання забезпечення їхніх потреб (відкриття спеціалізованих шкіл, виділення місць для поховань за ісламським релігійним обрядом, продаж халляльної їжі тощо). Вказані питання наразі постають актуальними проблемами державної політики не тільки у сфері релігії.

Іудаїзм на початок 2019 року представлений в Україні 315 релігійними організаціями, які становлять менше 1% релігійної мережі держави [4].

Найбільшою деномінацією іудеїв є Об'єднання хасидів Хабад Любавич іудейських релігійних організацій України, яке нараховує 126 структур (42% релігійних організацій іудеїв). На території держави також діють менш чисельні іудейські деномінації, такі як Об'єднання іудейських релігійних організацій України (73), Релігійні організації прогресивного іудаїзму (44), Всеукраїнський конгрес іудейських релігійних організацій (13), інші незалежні іудейські організації (59) [4].

Для характеристики іудейського релігійного середовища України перш за все слід зазначити, що Україна є місцем масового паломництва віруючих іудеїв з усього світу до місць поховання духовних лідерів іудаїзму. Окрім паломництва до могили лідера хасидизму цадика Нахмана у місті Умані Черкаської області,

віруючі іудеї масово відвідують поховання лідерів іудаїзму в смт Меджибіж Хмельницької області, місті Бердичіві Житомирської області, в Чернівецькій та Закарпатській областях. Найбільш чисельною групою віруючих іноземців, які прибувають в Україну з метою паломництва, є брацлавські хасиди. На святкування Рош-га-Шана до могили цадика Нахмана в Умань у 2019 році прибуло понад 25 тисяч хасидів з більш ніж 20 країн світу, зокрема Ізраїлю, США, Канади, Великобританії, Франції, Німеччини. Прийом паломників, забезпечення правопорядку, транспортного, медичного й іншого супроводу таких заходів, створення належних умов для перебування в місцях паломництва є актуальним питанням державної політики не тільки у сфері релігії.

Разом з тим, крім релігійних спільнот національних меншин (мусульман, іудеїв, караїмів, угорців-реформатів, німецьких та шведських лютеран, вірмен-григоріан та інших), на практиці до релігійних меншин відносять також історично традиційні для України, проте нечисленні релігійні згромадження окремих православних і протестантських деномінацій (старообрядники та інші) та організації нетрадиційних релігійних новоутворень (неохристиян, неоязичників та інші).

Крім того, в останні десятиліття в Україні збільшилася кількість мігрантів, які створюють нові, нехарактерні для України етноконфесійні утворення (араби, афганці, в'єтнамці, китайці, корейці тощо).

Загалом, Парламентською Асамблеєю Ради Європи видано низку документів, які, тою чи іншою мірою, стосуються забезпечення реалізації прав і свобод релігійних меншин, зокрема Рекомендація 1556 (2002) «Релігія і зміни у Центральній та Східній Європі», Резолюція 1928 (2013) «Гарантування права людини стосовно релігії та переконань і захист релігійних громад від насильства», Резолюція 2036 (2015) «Протидія нетерпимості та дискримінації в Європі з особливим акцентом щодо християн», Резолюція 2076 (2015) та Рекомендація 2080 (2015) «Свобода релігії та співіснування (життя разом) в демократичному суспільстві», Резолюція 2163 (2017) й Рекомендація 2101 (2017)

«Захист прав батьків і дітей, що належать до релігійних меншин» тощо.

В їх контексті для України, як і для багатьох інших країн Європи, є актуальною проблема забезпечення реалізації прав релігійних меншин у всіх сферах суспільного життя. І тому, окрім актуальності питання визначення й закріплення в українському законодавстві поняття «релігійні меншини», на нашу думку, для України є необхідним вжиття *заходів*, спрямованих на: недопущення прийняття державою правових норм, які встановлюють дискримінаційну відмінність між реалізацією прав релігійною більшістю й релігійною меншістю; при забезпеченні дотримання прав представників різних віросповідань, сприяння держави в розумному пристосуванні до релігійних переконань та традицій представників релігійних меншин (у культових відправах, одязі, їжі, святкуванні свят, одруженні, похованні померлих тощо); недопущення примушування до виконання дій, які йдуть всупереч з релігійними переконаннями осіб (наприклад, щодо військової служби) тощо. Доцільним у цьому контексті, на нашу думку, також буде вироблення концептуальних засад забезпечення державою реалізації прав і свобод релігійних меншин в усіх сферах суспільного життя.

Разом з тим, в українських реаліях досить актуальною є проблематика впливу етноконфесійних спільнот на життя суспільства та держави в цілому, оскільки, як показує практика, такий вплив може бути як конструктивним, так і деструктивним.

Так, з одного боку, саме полірелігійне суспільство з великою часткою етноконфесійних спільнот сприяє затвердженню цінностей свободи совісті, виробленню загальних суспільних норм та ідеалів, які об'єднують навколо себе громадян – представників різних релігій та віросповідань, що унеможливує домінування жодного з релігійних світоглядів, сприяє релігійному плюралізму та утвердженню громадянського суспільства.

З іншого боку, залежно від чисельності, інтегрованості в суспільство, впливу на суспільні процеси, характеру зв'язку з країною походження етноконфесійні спільноти можуть стати

провідниками не завжди дружньої політики релігійних, національних та політичних центрів країн їхнього етнічного походження на території Української держави.

Так, найбільшою етнічною меншиною в Україні є росіяни (понад 17% населення країни за переписом від 2001 року). Серед заснованих на території України етнічними росіянами (впродовж останніх століть) релігійних згромаджень найбільше православних та старообрядницьких релігійних організацій. Ці релігійні організації можна умовно розділити на тих, для кого особливо важливий зв'язок з Російською (Руською) православною церквою та Московським патріархатом (їх значно більша частка) та тих, які є опозиційними до цієї Церкви (Одеська єпархія Російської православної церкви за кордоном (відмовилась увійти до складу РПЦ), Істинно-православна церква тощо). Представники останньої, значно меншої етноконфесійної групи, займають переважно нейтральну позицію до процесу українського націє- та державотворення, тоді як для значно більшої кількості етнічних росіян в Україні Московський патріархат та релігійні організації, які перебувають в єдності з ним, є передусім національними, політичними й лише потім релігійними центрами та осередками, що єднують їх з країною їхнього етнічного походження. Ця країна, як відомо, впродовж останніх років здійснює не тільки ворожу щодо Української держави та її націє- та державотворчого процесів політику, а й військову агресію на її території.

Разом з тим, наприклад, польська, румунська чи словацька етноконфесійні спільноти активно залучені до транскордонного співробітництва та налагодження дружніх контактів між урядами, бізнесовими, громадськими, благодійними, релігійними та іншими організаціями України та країн їхнього етнічного походження. Проте і віддаленість від країн свого етнічного походження не є перешкодою для налагодження та розвитку співробітництва між громадянами й організаціями для азербайджанської, вірменської, грецької, китайської, німецької чи шведської етноконфесійних спільнот. Прикладом співробітництва міжнародних конфесійних та національних об'єднань є співпраця Меджлісу кримсько-

татарського народу зі Всесвітнім конгресом татар тощо. Такі етноконфесійні спільноти сприяють розширенню контактів держави України, в якій вони проживають, з країнами чи цілими регіонами їхнього етнічного походження, внаслідок чого Українська держава отримує нові геополітичні, економічні, соціальні, а в контексті європейської інтеграції також і нові інтеграційні можливості (щодо європейських країн).

Отже, враховуючи наявність на українських теренах як конструктивного, так і деструктивного впливу діяльності етноконфесійних спільнот на життя українського суспільства та держави в цілому, є потреба у диференційованому підході до підтримки такої їхньої діяльності, що має базуватися на об'єктивній оцінці впливу цієї діяльності на консолідацію українського суспільства, процеси українського націє- та державотворення, розбудови громадянського суспільства, а також з метою недопущення в ньому розколу за етноконфесійною ознакою.

У цьому контексті також є важливим недопущення негативних проявів процесу етноконфесійної регіоналізації, який є об'єктивним наслідком складних історичних процесів, і в демократичних умовах, з урахуванням конституційно гарантованого принципу свободи віросповідання, не може бути якимось штучно змінений. Разом з тим, на базі таких територій актуальним є недопущення формування територій сильного домінування однієї з церков у духовній, культурній, політико-правовій та інших сферах суспільного життя, оскільки за таких обставин інші релігійні організації цих територій можуть перетворитися на дискримінованих.

Проблематика недопущення дискримінації одних релігійних організацій щодо інших актуальна не тільки у порушеному контексті, проте і загалом для багатьох демократичних суспільств.

Необхідність недопущення дискримінації одних релігійних організацій щодо інших, зокрема через утримання від введення державою ієрархії релігійних організацій, дотримання принципу рівності та рівного ставлення до них всіх визначено у Підсумковому документі Віденської зустрічі представників

НБСЄ (1989) [5] та Рекомендації ОБСЄ з проблем свободи релігії і віросповідання за результатами Віденської зустрічі (2003) [6]. Їх метою є запобігання посиленню дискримінаційних тенденцій, особливо щодо організацій релігійних меншин.

З одного боку, в Україні, на відміну від багатьох країн Європи, ієрархія релігійних організацій дійсно відсутня (відсутня державна церква чи церква з особливим статусом), а рівність усіх релігій, віросповідань та релігійних організацій перед законом, неприпустимість встановлення будь-яких переваг або обмежень однієї релігії, віросповідання чи релігійної організації щодо інших – закріплена у статті 5 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» [7].

Більше того, американський дослідник релігії Х. Казанова відзначає, що Україна є фактично єдиною країною Європи, яка відійшла від європейської моделі національної церкви (двох церков) та релігійних меншин і наблизилася до американської моделі релігійного деномінаціоналізму, внаслідок чого в Україні постала найрозмаїтіша, найплюралістичніша й найзмагальніша в континентальній Європі релігійна система [8, с. 10].

З іншого боку, соціологічні опитування Центру Разумкова від 2019 року засвідчили погіршення оцінки громадянами політики держави у сфері релігії, зокрема дотримання принципу рівності (рівного ставлення до) церков і релігійних організацій.

Так, рівень підтримки позитивної відповіді на питання «В Україні існує повна свобода совісті і рівність віросповідань?» від 76% у 2010 році знизився до 69% у 2019 році. При оцінці ставлення держави до церков лише 21% опитаних обрали відповідь «Влада ставиться однаково до всіх релігійних організацій», тоді як 41% опитаних упевнені у тому, що «Є церкви, до яких влада ставиться краще, ніж до інших» (24%) або в тому, що «Влада вивисує одну церкву на противагу іншим» (17%) [9, с. 30–32].

Отже, існує проблема неоднакового ставлення представників влади до релігійних організацій України.

Для вирішення вказаної проблеми, на нашу думку, є необхідним вжиття заходів щодо законодавчого посилення

відповідальності представників державних і місцевих влад за порушення принципу рівності та рівного ставлення до всіх релігій, віросповідань та релігійних організацій.

Назагал слід додати, що питання забезпечення прав національних, а в їх контексті й етноконфесійних, спільнот є важливою частиною загальноєвропейської політики у сфері забезпечення прав і свобод людини. В цьому контексті доцільно також звернути увагу на існування низки міжнародних спеціалізованих організацій, які займаються моніторингом етнічних, національних, релігійних утисків, станом свободи совісті, забезпеченням прав релігійних меншин, біженців, відновленням прав депортованих народів тощо (відповідні структури ОБСЄ, Ради Європи). Усунення виявлених наслідків такого моніторингу недоліків є важливим шляхом приведення українського законодавства до світових, у тому числі європейських, стандартів забезпечення всіх прав і свобод людини, зокрема у сфері релігії, сприяє покращенню іміджу Української держави.

Висновки. Актуальне завдання державної політики України у сфері релігії щодо забезпечення реалізації прав етноконфесійних меншин пропонується вирішувати *шляхом* гарантування прав і свобод релігійних меншин, *шляхом* забезпечення конструктивного впливу етноконфесійних спільнот на життя суспільства та держави в цілому, а також *шляхом* недопущення дискримінації одних релігійних організацій щодо інших.

Перший *шлях* потребує вжиття *заходів* щодо визначення й закріплення в українському законодавстві поняття «релігійні меншини»; вироблення концептуальних засад забезпечення державою реалізації ними прав і свобод у всіх сферах суспільного життя; недопущення прийняття правових норм, які встановлюють дискримінаційну відмінність між реалізацією прав релігійною більшістю й релігійною меншістю; сприяння держави в розумному пристосуванні до релігійних переконань і традицій представників релігійних меншин; недопущення примушування до виконання дій, які йдуть всупереч з релігійними переконаннями осіб тощо. Другий *шлях* потребує проведення *заходів* щодо забезпечення

об'єктивної оцінки впливу діяльності етноконфесійних спільнот на українське суспільство, забезпечення диференційованого підходу до підтримки державою такої їхньої діяльності, недопущення негативних проявів процесу етноконфесійної регіоналізації. Третій шлях потребує заходів з утримання держави від введення ієрархії релігійних організацій, дотримання принципу рівності та рівного ставлення до всіх релігій, віросповідань та релігійних організацій, законодавчого посилення відповідальності представників державних і місцевих влад за порушення цього принципу.

1. Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин. ООН; Декларація, Міжнародний документ від 18.12.1992 // Верховна Рада України, офіційний веб-портал. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/995_318.

2. Права осіб, які належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин. Резолюції Комісії з прав людини ООН 1995/24, 52 засідання, 3 березня 1995 року // Свобода совісті та віросповідань у контексті міжнародних й українських правових актів та релігійних документів (витяги) / упорядник, автор передмови і приміток к. філос. н. М. Ю. Бабій. Київ, 2006. С. 29–30.

3. Конституція України. Верховна Рада України; Конституція, Закон від 28.06.1996 №254к/96-В // Верховна Рада України, офіційний веб-портал. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

4. Звіт про мережу церков і релігійних організацій в Україні станом на 1 січня 2019 року (Форма №1, Форма №2) / [затверджено наказом Міністерства культури України від 29 березня 2019 р. № 257]. Київ. [б.в.], 2019. 58 с.

5. Підсумковий документ Віденської зустрічі представників держав-учасниць Наради з безпеки і співробітництва в Європі (15 січня 1989 р.) // Свобода совісті та віросповідань у контексті міжнародних й українських правових актів та релігійних документів (витяги) / упорядник, автор передмови і приміток к. філос. н. М. Ю. Бабій. Київ, 2006. С. 43–44.

6. Рекомендації за результатами Венської зустрічі ОБСЕ по свободі релігії і вероисповідання (17–18 люля 2003 г.) // Релігія і право. 2003. № 3. С. 3.

7. Про свободу совісті та релігійні організації. Верховна Рада УРСР; Закон від 23.04.1991 № 987-ХІІ // Верховна Рада України, офіційний веб-портал. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/987-12>.

8. Казанова Х. По той бік секуляризації. Релігійна та секулярна динаміка нашої глобальної доби; [пер. з англ. Олексія Панича]. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА. 2017. 264 с.

9. Держава і Церква в Україні-2019: підсумки року і перспективи розвитку відносин. Інформаційні матеріали, підготовлені до чергового засідання постійно діючого Круглого столу «Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин» 14 листопада 2019 р. за сприяння Представництва Фонду Конрада Аденауера в Україні. Київ: Видавництво Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова, 2019. 70 с.